

Anna HORNIATKO-SZUMIŁOWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Antynomia, apoteoza, adaptacja. O wzajemnych relacjach miasto – wieś w literaturze ukraińskiej

Gdyby pokusić się o próbę oddania trudnych relacji pomiędzy miastem a wsią w literaturze ukraińskiej w trzech słowach, brzmiałyby one najprawdopodobniej jak ciąg aliteracyjny – *antynomia*, *apoteoza*, *adaptacja*, rozumiane jako *antynomia* miasto-wieś, *apoteoza* wsi, *adaptacja* miasta.

Opozycja *miasto-wieś* (inne warianty antynomicznych relacji – to *centrum-peryferie* (*okolica*), *cudze-swoje*, *dalekie-bliskie* i in.), w której miasto postrzegane jest jako siedlisko zniweczonych marzeń i ludzkich tragedii, a wieś jako oaza spokoju i ostoja tradycji historycznej (*apoteoza* wsi) – to ważny motyw klasycznej literatury ukraińskiej. Tym bardziej, iż na przestrzeni lat pozostawała ona tradycyjnie literaturą chłopską (w sensie problematyki), a wielu jej wybitnych klasyków miało chłopskie pochodzenie (Taras Szewczenko, Iwan Franko, Iwan Neczuj–Łewycki, Wasyl Stefanyk i in.). Szczególnie realizm II połowy XIX w. (utwory Iwana Neczuj–Łewyckiego, Panasa Myrnego, Mychajła Staryckiego i in.), jak słusznie podkreślał Dmytro Czyżewski, „sprowadził w niektórych kwestiach rozwój literatury ukraińskiej na manowce”, albowiem „świadomie ograniczył tematykę literacką do tej sfery, w której funkcjonował wówczas język ukraiński, tzn. do ukazania wsi i wiejskiej społeczności”¹. Tematyka urbanistyczna zaś, jakoby organiczna dla literatury powszechnej, na gruncie ukraińskim utwierdzała się dłuższy czas i najczęściej występowała w klasycznej opozycji do problematyki wsi.

I dopiero Łesia Ukrainka, zdaniem badacza, „kończy historię ukraińskiego realizmu” i wyprowadza rodzimą literaturę „daleko za ramy realizmu, a ukraińską literaturę czyni – po raz pierwszy – literaturą światową”². Czyżewski miał tu zapewne na

¹ Zob.: Д. Чижевський, *Реалізм в українській літературі*, підготов. тексту, фак. ред., передм. М. Наєнка, Київ 1999, s. 18.

² Ibidem, s. 63.

myśli genialne dramaty idei poetki, które wprowadziły (w odróżnieniu do utworów realistycznych) postaci ze sfery inteligenckiej. Odrzucając tematyczno-językową ograniczoność realizmu, Lesia Ukrainka rozpoczęła nowy modernistyczny okres w literaturze ukraińskiej.

Binarna opozycja miasto – wieś widoczna jest już w twórczości Hryhoriya Skovorody – wybitnego filozofa, etyka, buntownika przeciw absolutyzmowi oświeceniowemu, na którego nagrobku wyryto na jego życzenie, wymowny napis: *Świat mnie łowił, ale nie pojmał*. Epitafium, będące jednocześnie życiowym *credo* myśliciela w pełni odzwierciedlało ideę przewodnią jego filozofii – walkę o szczęście tych jednostek ludzkich, które żyją „zspolonym mozołem”. Wśród wartości ujętych zarówno w traktatach, jak i w słowie poetyckim „ukraińskiego Sokratesa” obok apoteozy wolności, skromności, szczęścia w pracy i wiedzy, dostrzec można mądrość życia naturalnego, dalekiego od wielkomiejskiego zgiełku, wśród wiejskich krajobrazów. Jako „miłośnik prostoty i wolnej od marności swobody” Skovoroda swój rdzeń koncepcji człowieka ujął między innymi w tomie wierszy pt. *Ogród pieśni nabożnych*. Tak, na przykład, miłość do przyrody, chęć ucieczki z miasta i pragnienie odnalezienia spokoju na wsi, w wiejskiej samotności – to motywy charakterystyczne dla pieśni: XII: *В город не піду багатий — на полях я буду жити, [...] Бо міста хоча й високі, в море розпачу штовхнуть...;* XIII: *(Гей, поля, поля зелені, Зелом-квітом оздоблені! [...]. Пропадайте, думи трудні І міста багатолюдні! Я й на хлібові сухім житиму в раю такім;* XVIII: *Ой тм, пташко жовтобока/ Не клади гнізда високо!;* XXIV: *О спокою наш коханий! Де тебе знайти в наш час?/ Ту усім нам прежаданий, врізнобіч розкинув нас;* i najśłynniejszej – X: *Всякому місту – звичай і права,/Всяка тримає свій ум голова, на со зwrócił uwagę słynny biograf i badacz spuścizny Skovorody, Dmytro Bahalij³.*

Idyllę ukraińskiej wsi ukazał w swej poezji Taras Szewczenko. Jego poezje *Садок вишневий коло хати... czy Село! І серце одпочине...* – to apoteoza wiejskiego życia oparta na tradycji przodków. Przestrzenna opozycja miasto – wieś zyskuje u poety przede wszystkim wymiar polityczny, występując w wariantach cudze – swoje, obczyzna – ojczyzna, Ukraina – Rosja. Tak, na przykład, w obrazoburczym, według carskich urzędników, poemacie *Sen*, Szewczenko przeciwstawia raj ukraińskiej wsi (*Тихесенько вітер віє,/ Степи, лани мріють,/ Меж ярами над ставами/ Верби зеленіють./ Сади рясні похилились,/ Тополі по волі /Стоять собі, мов сторожа,/ Розмовляють з полем./ І все-то те, вся країна/ Повита красою,/ Зеленіє, вмивається/ Дрібною росою,/ Споконвіку вмивається,/ Сонце зострічає...⁴) – piekłu petersburskiej stolicy (*У долині, мов у ямі,/ На багнищі город мріє;/ Над ним хмарою чорніє/ Туман тяжкий...**

³ Zob. Д. Багалій, *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*, Київ 1992, s. 323-329.

⁴ Т. Шевченко, *Сон* [w:] Т. Шевченко, *Кобзар*, Київ 1984, s. 196.

Долітаю —/ То город безкрайї./Чи то турецький, /Чи то німецький, /А може, те, що й московський⁵).

Opozycja *miasto/wieś* – to jeden z ważnych motywów twórczości niemal rówieśnika Szewczenki, autora pierwszej powieści historycznej w literaturze ukraińskiej (*Czarna rada*, 1846) – Pantelejmona Kuliszsa. Jego „chutorzańska filozofia” (ukr. *хутірська філософія*), wyrosła z romantycznego światopoglądu „gorącego Pańka”, zakładała pierwszorzędną rolę chutoru – naturalnego środowiska narodu, będącego zaprzeczeniem rusyfikującej urbanizacji. Chutor – to swego rodzaju ostoja etnosu, przestrzeń wewnętrznego duchowego rozwoju jednostki⁶. Dlatego też, według Kuliszsa, Ukraińcy – to nacja chłopska, przy czym nie w sensie klasowym, a duchowym. Symbolem duchowego rozwoju Ukraińców jest właśnie chutor, który zamieszkują ludzie „czystsą duszą i sercem”. Chutor jako centrum tożsamości narodowej, pozostaje w opozycji do ulegającego rusyfikacji miasta⁷. Właśnie z wsią, wiejskim chutorem pisarz łączył moralno-etyczną treść takich kategorii, jak „miłość”, „honor”, „uczciwość”, „pracowitość”, „szacunek dla przodków” i in., postrzeganych jako główne wartości rodzinne. Ich zachowanie miało być gwarantem tożsamości narodowej Ukraińców⁸.

Chłopski język i chłopska tematyka, a razem z tym apoteoza ukraińskiej wsi cechowały utwory pisarzy-realistów. Tak, przedstawiciel tzw. *etnograficznego realizmu* Iwan Neczuj-Łewycki idealizował wieś okolic rzeki Roś. Skupiony wokół czterech kręgów tematycznych (życie ukraińskiego chłopstwa, prowincjonalnego duchowieństwa, problemy rodzimej inteligencji, tematyka historyczna), pisarz najwięcej uwagi poświęcał kwestiom okresu powłaszczeniowego. Kreśląc paradoksy bytowania wiejskiej rodziny w powieści *Rodzina Kajdasza* (1879), idealizował starą ukraińską wieś, jej zwyczaje i tradycje. Podobnie w powieści *Staroświeccy Popowie i ich żony* (1884) pisarz tworzy typową dla jego twórczości dualistyczną strukturę świata przez pryzmat życia dwóch rodzin: idealnej wiejskiej i egoistycznej „pańskiej”. Pierwsza żyje zgodnie ze starą wiejską tradycją, druga – to wytwór „merkantylnego” miasta. Stąd słuszny wniosek Niły Zborowskiej⁹, iż właściwa dla twórczości Neczuj-Łewyckiego opozycja *wieś – miasto* wyraża patriotyczną świadomość pisarza, według którego wieś jest odbiciem prawdziwego świata narodu ukraińskiego, miasto, zaś, – to wcielenie fałszywej kosmopolitycznej „maszkarę”.

Dwa odmienne światy, dwie różne moralności (miejską i wiejską) ukazują w swoich powieściach (*Diabeł poplątał*, 1872, *Czy ryczą woły, gdy mają pełne żłoby?*,

⁵ *Ibidem*, s. 200.

⁶ Zob. *Філософська думка в Україні: Біблійогр. словник*, авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін., Київ 2002, s. 152.

⁷ Zob. М. Ільницький, В. Будний, *Порівняльне літературознавство*: в 2 частинах, ч. 1., Львів 2007, s. 67–76.

⁸ Zob. М. Жулинський, *Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)*, Київ 1990, s. 43–66.

⁹ Н. Зборовська, *Український світ Нечуя-Левицького: гендерний підхід [w:] На карнавалі мертвих поцілунків. Феміністичні родуми*, Київ 1999, s. 59.

1872-1875, *Nierządnicza*, 1883-1884 i in.) drugi czołowy pisarz-realista Panas Myrny – przedstawiciel tzw. *psychologicznego realizmu*. I choć Myrny, w odróżnieniu od Neczuja-Lewyckiego, nie idealizował wsi, ukazując wady jej mieszkańców – zaborczość, skłonność do oszczerstw, zazdrość, nieżyczliwość, spowodowane tzw. *głodną wolnością* (skrajnie trudną sytuacją socjalną po uwłaszczeniu), bardzo surowo oceniał też ówczesne miasto. W oczach Chrystii, tytułowej nierządniczki z powieści Myrnego, miasto było „dzikim zwierzęciem, które przyczaiwszy się w rozpadlinie, rozdziawiło swoją krwawą paszczę z białymi ostrymi zębami, gotowe rzucić się na nią”¹⁰. Za moralny upadek i śmierć bohaterki autor obwinia właśnie miasto, które „nie daje oddychać, nie daje żyć”¹¹. I wreszcie, w szeregu historycznych powieściach i opowiadaniach Mychajła Staryckiego – współtwórcy słynnego Teatru Koryfeuszy – miasto pozostaje w jawnej opozycji do wsi. To „Sodoma”, która „szaleje z wściekłości i hula”¹².

Pisarz, kontynuuje tradycje Iwana Neczuja-Lewyckiego i Panasa Myrnego, i podobnie jak Pantelejmon Kulisz, wyznaje zasady „filozofii chutorzańskiej”, modelując w szeregu utworach obraz *chutoru* – symbolu idealnego życia Ukraińców jako nacji (Subotów w I księdze trylogii o Bohdanie Chmielnickim *Przed burzą*, 1894; Chutor Sycza – w dylogii *Młodość Mazepy*, 1898, *Ruina*, 1899). Bohaterowie odczuwają szczęście żyjąc w chutorze, i odpowiednio – niepokój i strach, gdy opuszczają chutorzański raj.

Nie zważając na dominujący w ukraińskim piśmiennictwie negatywny obraz „miasta – renegata” (Wasyl Symonenko¹³), miasta – „Sodomy i Gomory” (Wołodymyr Drozd¹⁴) itp., uwagę zwracają przewijające się przez tę literaturę przykłady wywyższania miast, szczególnie tych znanych z wielkich wydarzeń historycznych – między innymi, „sławna Połtawa” w *Eneidzie* (1798-1842) Iwana Kotłarewskiego, „sławny Perekop” w balladzie *Natala* Mykoły Kostomarowa i in. Podobnie w folkloryzowanej powieści historycznej *Ognisty smok* (1840), pióra Pantelejmona Kulisza na fali fascynacji kozaczyzną i rodzimym folklorem, pojawia się nadzwyczaj barwny opis tonącego w słońcu Kijowa, tzw. „nieba kijowskiego”, a także utrzymany w radosnej tonacji opis Woroneża („Szumi, aż huczy sławny Woroneż; ale nie od błyskawicy-burzy, a od wesołych pieśni i płaśów”¹⁵). Obraz Kijowa – miasta „sławnego”,

¹⁰ П. Мирний, *Повія* [w:] *Зібрання творів у 7 томах*, упоряд. Н.О. Вишнеvsька, Київ 1969, Т. 3, s. 125.

¹¹ *Ibidem*, s. 231.

¹² Zob. В. Т. Поліщук, *Образ міста (Києва) у прозі Михайла Старицького* [w:] *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення*. Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г.Р. Передрій, Черкаси 2005, s. 118.

¹³ Zob. В. Симоненко, *Ти знаєш, що ти – людина: вірші, сонети, поеми, казки, байки*, передм. В.А. Гончаренка, Київ 2005, s. 125.

¹⁴ В. Дрозд, *Усе – про секс*, „Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах”, № 3, 2001, s. 134–149.

¹⁵ П. Куліш, *Огняний змії. Повість із народних переказів* [w:] *Огняний змії. Українська готична проза XIX ст.*, уклад Ю. Винничук, Львів 2006, s. 277.

„świętego”, „ze złożonymi wieżami”, „obranego przez Boga” pojawia się również u Mychajła Staryckiego, i wreszcie u Iwana Neczuja-Lewyckiego. („W lesie błyszcząły złote krzyże monasterów, niby kamienie drogocenne, porozrzucane na wierzchołkach drzew. Słońce świeciło na kijowskie góry; złote wierzchołki lśniły niby płonęły. [...], a Melaszka stała niczym skamieniała. Te złote wierzchołki, te białe dzwonnice zdawały jej się dziwną baśnią. Po raz pierwszy szła do Kijowa”¹⁶, *Rodzina Kajdasza*).

Odejście od kanonicznej literatury chłopskiej dla chłopów (Mychajło Drahomanow zastosował tu trafny termin *селенучи́сть*¹⁷) i zdecydowany zwrot ku tematyce urbanistycznej (*adaptacji* miasta) w literaturze ukraińskiej miały miejsce w latach 20. XX w., najpierw w poezji futurystów (Mychajł Semenکو, Heo Szkurupij, Ołeksa Slisarenko i in.) i neoklasyków (Mykoła Zerow, Maksym Rylski i in.), trochę później w intelektualnej prozie Mykoły Chwyłowego (cykl pamfletów polemicznych *Dokąd zmierzasz*, 1925, *Myśli pod prąd*, 1926, *Ukraina czy Małorosja*, 1926 i in.), Waleriana Pidmohylnego (*Miasto*, 1928), Wiktora Petrowa (*Doktor Serafikus*, 1929; *Bez Gruntu*, 1942-43) i in. Również w „małej prozie” Hnata Mychajłyczenki (*Dziewczę; prostytutka; Żebraczka; Miasto*, 1922) – wyraźnie widać, iż ukraińscy pisarze odchodzą od tradycyjnej dla ukraińskiej klasyki problematyki wiejskiej, by ostatecznie zwrócić się ku miejskiemu nerwowemu, ale i nęcącemu nowymi możliwościami rytmowi życia.

I choć już przełom XIX i XX wieku był okresem intensywnego rozwoju miast na Ukrainie, to aż do lat 20. XX w. literatura ukraińska, według Sołomii Pawłyyczko, „za wyjątkiem utworów Wynnyczenki, nie miała rozwiniętej prozy urbanistycznej”. Tym bardziej, iż zarówno w kwestii języka, jak i uwarunkowań społecznych „miasto zawsze pozostawało wrogiem dla Ukraińca”¹⁸, i w rezultacie na Ukrainie „przemiana kultury wiejskiej w miejską nigdy ostatecznie się nie zakończyła”¹⁹.

Począwszy od lat 20. XX w. powoli zaczęto postrzegać proces urbanizacyjny jako nieuniknione ogniwo w historycznym rozwoju nacji, mające pozytywne i pewne perspektywy. W pierwszym rządzie podyktowane to było nie tylko powszechnym odrodzeniem na Ukrainie, tzw. ukrainizacją lat 20. XX w., ale i ogólnymi tendencjami modernistycznymi w literaturze i sztuce na całym świecie. Ponadto ówczesna industrialna rzeczywistość wymogła na pisarzach pewne zmiany – w miejsce obrazków z życia wsi, coraz częściej przed oczyma czytelników jawią się pejzaże porewolucyjnych uprzemysłowionych miast z nieodłącznymi ich atrybutami – wielkimi kominami fabryk, szumem transportu miejskiego, wielkomiejską zabudową. Adaptacja chłopów do miejskich warunków przychodziła z trudem. Proces ten,

¹⁶ І. Нечуй-Левицький, *Кайдашева сім'я. Повість. П'єса*, Харків 2005, s. 209.

¹⁷ Cyt. za: М. А. Нестелеєв, *Суїцидальні кола урбаністичного пекла (персонаж-самогубець в українській міській прозі 20-30-х років ХХ ст.)* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010, випуск ХХІІІ, частина 3., s. 240.

¹⁸ Zob. С. Павличко, *Теорія літератури*, передм. М. Зубрицької, Київ 2002, s. 212.

¹⁹ Zob. Ibidem, s. 210.

a także związane z nim zmiany w psychice i światopoglądzie nowych przybyszy ze wsi, w tym tzw. zachowania suicydalne, prowadzące do samobójczej śmierci, znalazły odzwierciedlenie w szeregu powieści i opowiadań tamtych lat, między innymi w *Sanatoryjnej zonie* (1924) Mykoły Chwyłowego, *Samobójcy* (1925) Wołodymyra Kuz'myca, *Rewanżu* (1925) Petra Pancza, *Słabości* (1928) Jewhena Płużnyka, *Bez gruntu* (1928) Hryhorija Epika, *Wyzwoleniu* (1930) Ołeksandra Kopyłenki, *Mieście* (1928) Waleriana Pidmohylnego i in.

Ostatnia powieść w sposób niemalże wzorcowy realizuje motyw przewodni ówczesnej literatury urbanistycznej, a mianowicie, jak radzi sobie „nieszczęśny chłop pośród hałaśliwego miasta”²⁰. Postawy są różne – Stepan Radczenko sukcesywnie eliminuje u siebie cechy, łączące go z „zacoфанą” wsią, tj. przerabia imię Stepan, brzmiące „z chłopska”, na Stefan, zwraca uwagę na modny ubiór, w wielkomiejskim szyku urządza mieszkanie, obiektem jego pożądania stają się kobiety o coraz wyższym „miejskim” statusie itp. W miarę rozwoju fabuły bohater całkowicie zmienia swoje nastawienie, twierdząc, iż „miasta nie należy nienawidzić, należy je zdobyć”. I choć do końca targany sprzecznym emocjami, Radczenko pomyślnie przechodzi proces miejskiej adaptacji. Zatem, jak słusznie zaznaczają badacze, w *Mieście* Pidmohylnego, podobnie zresztą jak w *Wyzwoleniu* Kopyłenki i wielu innych przykładach urbanistycznej prozy pierwszych dziesięcioleci XX w., obok tradycyjnych argumentów na temat niszczyielskiego dla ludzkiej psychiki żywiołu miejskiego, pojawiają się tezy o pozytywnej, budującej roli miasta – centrum rozwoju duchowego, ośrodka życia kulturalnego. Wieś powoli zaczyna się uważać nie tylko za bezpieczną życiową przystań, ale też za „carstwo ciemnych, niewykształconych chłopów”²¹.

Po brutalnym zgładzeniu w latach 30. XX w. genialnego pokolenia ukraińskich twórców, zwanego „Rozstrzelanym Odrodzeniem” unifikacji podlegały tematyka i problematyka ukraińskiej literatury, zubożała jej poetyka. Wraz z konsekwentnym potępieniem wszelkich przejawów „formalizmu” i awangardy w literaturze na plan pierwszy wysuwa się uwarunkowane społecznie opiewanie heroizmu kolektywizacji (idylliczne życie wiejskie) i industrializacji (kształtowanie „nowego człowieka” i „nowej moralności” w mieście).

Stereotypy te odzwierciedlone w normatywnej poetyce literatury, narzucającej jej funkcje perswazyjne, ideologiczne i klasowo dydaktyczne, wykrystalizowały się na Ukrainie w dominujące w latach 30. XX wieku powieściowe odmiany gatunkowe jak powieść produkcyjna oraz powieść kołchozowa (*Skrzydła*, 1930 Wołodymyra Kuz'myca; *Maszyniści*, 1930 Leonida Smilańskiego; *Nowe brzegi*, 1932 Hordija Kociuby; *Grzywacz*, 1932, *Szlak do Kijowa*, 1937-40 Semena Sklarenki; *Gwiezdna forteca*, 1933, *Cofa się morze*, 1934 Olesia Donczenki, *Pierwsza wiosna*, 1931 Hryhorija Epika, *Olga*, 1931 Jakowa Kaczory; *Awanposty*, 1933 Iwana Kyryłenki,

²⁰ В. Підмогильний, *Місто* [w:] *Оповідання, повість, романи*, Київ 1991, s. 325.

²¹ Zob. Т. С. Тимошенко, *Людина і місто: художня антропология в українській прозі 20-х років XX століття* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології...*, op.cit, s. 228-229.

Rodzi się miasto, 1932 Oleksandra Kopyłenki, *Inżynierowie*, 1934-1937 Jurija Szowkopłasa; *Ziarna*, Konstantego Hordijienki, *Metahurdzy*, 1932; *W przededniu*, 1938 Iwana Senczenki, *Magistrala*, 1934; *Burza*, 1936 Anatolija Szyjana; *Powieść międzygórze*, 1929-33 Iwana Łe, *Oblężenie nocy*, 1935 Petra Pancza, *Dniepr*, 1937-39 Natana Rybaka, *Rzeka Udaj*, 1938 Oleksy Desniaka i in.).

W powieściach produkcyjnych obowiązywał z góry narzucony schemat, na co zwracali uwagę radzieccy literaturoznawcy:

U ich podstawy leży jeden i ten sam schemat fabularny: budowa pewnego obiektu przemysłowego: fabryki traktorów czy lokomotyw, elektrowni wodnej czy kombinatu metalurgicznego, cukrowni itp. Kanwa fabularna przesycona jest publicystycznymi opisami procesów produkcyjnych, licznych zebrań, mityngów, narad, posiedzeń, profesjonalnych dyskusji, wszelkimi informacjami o trudnościach i ich pokonywaniu. [...] Utwór kończy się najczęściej apoteozą: wszystkie trudności zostają przezwyciężone, wrogowie ponoszą całkowitą klęskę (są zdemaskowani, aresztowani), a budowę ukończono²².

Podobnie w przypadku powieści kołchozowej, podkreślał Iwan Dziuba²³, prawie we wszystkich utworach drugiej połowy lat 30. euforycznie opiewane jest szczęście kołchozowej pracy, kołchozowego życia i wynikającego stąd bajkowego wręcz dobrobytu (*Dyktatura*, 1929 Iwana Mykytenki, *Rzeka Udaj* Desniaka, *Krewni*, 1936 Oleksy Kundzicza, *Dzieci ziemi* Hordijienki, *Oj, dlaczego ziemi młodniejesz?*- tom zbiorowy i in.).

Kilka dekad później w latach 70. również w prozie „chimerycznej”, uznawanej za fenomen ukraińskiej literatury lat 70. i 80. XX w., w której programowo wręcz dla literatury socrealistycznej, i w szczególności dla powieści kołchozowej (o powinowactwa z którą, *notabene* ją oskarżano) powinny być pojawić się idylliczne obrazy kołchozowego bytowania, pojawia się bohater na rozdrożu – między rodzinną wsią a wymarzonym miastem (*Yrij*, 1974; *Samotny wilk*, 1984 Wołodymyra Drozda). Przy czym iluzja wielkiego miasta okazuje się złudna, co prowadzi do rozczarowania rozdartego między miastem a wsią bohatera (Mychajło Reszeto z *Yrija*), czasami do jego „odczłowieczenia”, przeistoczenia w wilkołaka (Andrij Szyszaha z *Samotnego wilka*).

Antynomia, apoteoza, adaptacja – również dzisiaj współwystępują w złożonych relacjach miasto-wieś, tyle że z przesunięciem głównego akcentu z *apoteozy* wsi na poszukiwania życiowej przystani i nieustanne próby *adaptacji* we współczesnej aglomeracji miejskiej. Słusznie zaznacza Tymofij Hawryliw, iż dziesiątki lat od ukazania

²² Zob. *Історія української літератури в 8 томах*, Київ, 1971, т. 7, s. 38.

²³ Zob. І. Дзюба, *Проза [w:] Історія української літератури XX століття. У двох книгах*, за ред. В. Г. Дончика, Київ 1998, Кн. 1. Перша половина XX століття, s. 251-252.

się *Miasta* Pidmohylnego, ukraińska proza podchodzi do drugiej próby ujarznienia miasta, zawładnąwszy miejskim czytelnikiem, proponuje mu postmodernistyczny dyskurs urbanistyczny²⁴.

W najnowszej postmodernistycznej literaturze ukraińskiej klasyczna przestrzenna opozycja *miasto-wieś* poddana zostaje nowemu wartościowaniu. Pisarze-postmoderniści nie tylko tradycyjnie przeciwstawiają wieś miastu (apokaliptyczny obraz miasta w utworach Ołesia Ulianenki, „niemiejscy” bohaterowie wielkich aglomeracji w prozie Jewhena Paszkowskiego, obraz miasta jako gigantycznego śmietnika i ciągle poszukiwanie schronienia w miejskim chaosie powieści *Śmietnik naszego Pana Boga* (1999) Hałyny Pahutiak, poetycko-fantastyczna historia bohaterskiej śmieciarki lwowskiej w uznanej za książkę roku 2004 *Malwie Landzie* Jurija Wynnyczuka i in.), ale także, a może przede wszystkim miasto z przeszłości miastu współczesnemu, miasto ukraińskie – miastu zachodniemu itp.²⁵.

Urbanizm odgrywa w postmodernizmie dominującą rolę, co znajduje odzwierciedlenie również w literaturze. Ukraińska badaczka Wira Fomenko, zajmująca się problematyką urbanistyczną, słusznie zaznacza, iż „literatura urbanistyczna – to przede wszystkim przesunięcie punktu widzenia pisarza na płaszczyznę i świat miejski, na której miasto odgrywa rolę generatora historycznego rozwoju człowieka”. Zdaniem badaczki, jednym z najważniejszych osiągnięć urbanistycznej prozy jest pogłębienie znaczenia miasta w utworze, w którym stanowi fabułę, koncepcję, obraz²⁶, jak na przykład w postmodernistycznej powieści Ołeksandra Irwancja „*Riwne! Rowno! (ściana)*”, 2002. W ostatnim autor przeciwstawia współczesne Riwnie radzieckiemu Rowno. Linią dzielącą dwa miejskie światy jest tytułowa ściana.

Opozycja miasto-miasto pojawia się także w utworach Jurija Andruchowycza. Tak, w powieści *Dwanaście kręgów* (2005) Lwów z lat 20. i 30. XX w. za czasów polskich przeciwstawiony jest temu z okresu radzieckiego, w powieści *Tajemnica* (2007) zaś trzon fabuły opiera się na antynomii Lwów radziecki – Berlin współczesny.

Poza wspomnianymi wyżej pisarzami „miejskie” teksty (*kijowski* i *lwowski*, w mniejszym stopniu – *charkowski*, *tarnopolski*, *iwano-frankowski*, *riwnenski*, wreszcie *żytomierski*) tworzą obecnie Serhij Żadan (*Depesz Mod*, 2004, *Anarchy in the Ukr*; 2005, *Hymn demokratycznej młodzieży*, 2006), Jurij Wynnyczuk (*Malwa Landa*, 2000; *Legendy Lwowa*, 1999-2003), Wołodimir Danylenko (*Miasto Tirowywan*, 2001), Iryna Ciłyk (*Przedwczoraj*, 2008), Ołes Ilczenko (*Miasto z chimerami*, 2010), Irena Karpa (*Bithes Get Everything*, 2007) czy nieżyjący już Ołes Ulianenko (*Stalinka*, 1994 i in.). Szczególnie ostatni w swoich powieściach, nawiązujących stylistyką do rosyjskiej prozy *noir* (ukr. *чорнушина проза*) poraża apokaliptycznymi wizjami

²⁴ Zob. Т. Гаврилів, *Топографія сучасної української прози* [w:] *Знаки часу. Спроба прочитання*, Івано-Франківськ 2001, s. 182.

²⁵ Zob., na przykład: О.А. Галич, *Село і місто в постмодерному тексті* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології...*, *op. cit.*, s. 91–96.

²⁶ Zob. В.Г. Фоменко, *Місто і література: українська візія*, Луганськ 2007, s. 308.

współczesnego miasta. Akcja większości jego powieści toczy się w mrocznych dzielnicach wielkich miast, takich jak Kijów (*Stalinka*, *Zimowa opowieść*, *Delfin Szatana*, *Znak Sabaotha*, *Kwiaty Sodomy* i in.) czy Mikołajów (*Tam, gdzie Południe* i in.). Pisarz z pomocą ultra brutalnej metaforyki opisuje najmroczniejsze momenty z życia metropolii, apelując do zmysłów zdumionych, a po trosze i skonsternowanych czytelników. Ulianenکو znakomicie odnajduje się w miejskiej tematyce, ogłaszając się zdeklarowanym urbanistą, który nienawidzi ckliwych wiejskich opowieści, sprawiających wrażenie, iż Ukraina – to „kraj głupców i poetów”, a ukraińska literatura wciąż tkwi w XIX wieku²⁷. Ma więc słuszość krytyk Mirosław Słaboszpycki, twierdząc, iż Ulianenکو „wniósł do zamkniętej mentalnie, cnotliwej agrarnej literatury ukraińskiej bohatera miejskiego ze wszystkimi jego aniołami i demonami”²⁸.

Jednocześnie we współczesnej literaturze ukraińskiej nie zniknęły teksty opiewające życie na wsi, czy może raczej na peryferiach wielkich miast. Kateryna Motrycz, należąca do pokolenia literackiego lat 70. XX w., która wprawdzie ewoluowała od opowiadań „wiejskich” w stronę modlitewnych stylizacji i twórczości poetyckiej, zachwycała krytyków i literaturoznawców swym debiutanckim zbiorem *Słoneczniki* (1978). To cykl opowiadań, wprowadzający czytelnika w typowe klimaty ukraińskiej wsi okresu radzieckiego. Lecz te z pozoru proste „wiejskie” historie cechuje subtelny liryzm i nastrojowość, głębokie umiłowanie ojczyznej przyrody i szacunek do człowieka. W takich jej opowiadaniach jak *Dziwo*, *Czerwcową burza*, *Zielone żyto kwitnie*, *Gościna u brata* i in. w świat realistyczny niepostrzeżenie wkracza świat mistyczny z jego odwiecznymi moralnymi konstantami, zaś jaskrawa apoteoza rodzimej okolicy zmusza czytelnika do wiary, iż *Słoneczniki* Kateryny Motrycz – to „nowele, napisane sercem”²⁹.

Walerij Szewczuk – w odróżnieniu od Motrycz – to przede wszystkim piewca okolicy (peryferii). Przeważająca większość jego powieści i opowiadań o tematyce współczesnej rozgrywa się właśnie na obrzeżach miasta, w szczególności Żytomierza (*Dom na wzgórzu* (1984), *Ścieżka w trawie* (1994), *Księżycowa kukulka z jaskółczego gniazda* (1997), *Słońce we mgle* (1999) i in.). Miasto-metropolia ma u Szewczuka charakter negatywny, tradycyjnie kojarzony w literaturze ukraińskiej z wynarodowieniem i denacjonalizacją Ukraińców. Jego bohaterowie – to najczęściej wyrafinowani intelektualniści, niepoprawni wrażliwcy o bogatym życiu wewnętrznym, nierzadko artyści, naznaczeni jako społeczni outsiderzy, wyizolowani i zmarginalizowani ludzie peryferii (kozopas i filozof Iwan Szewczuk z *Domu na wzgórzu*, podupadły intelektualista-alkoholik Szurik z opowiadania *Słońce we mgle*, młody latopisarz Witalij Wołoszyński z dylogii *Ścieżka w trawie* i in.).

²⁷ Zob. na przykład: *Олесь Ульяненко. Без цензури: інтерв'ю*, Київ 2011, s. 13, 15, 36, 76, 236.

²⁸ М. Слабошпичкый, *Олесь Ульяненко, ділянка № 33*, „Голос України”, 4 листопада, 2010, s. 20.

²⁹ Zob. М. Олійник, *Новели, написані серцем* [w:] К. Мотрич, *Соняхи. Новели*, Київ 1978, s. 5–6.

*

Relacja miasto/ wieś rozumiana jako swego rodzaju *antynomia* – to jeden z czołowych motywów literatury ukraińskiej, który uczeni wywodzą z cech mentalnych Ukraińców, a mianowicie „duchowej „graniczności”, wynikłej na skutek uwarunkowań geograficznych i politycznych³⁰. W badaniach nad cechami mentalnymi Ukraińców jako nacji, badacze zwracają też uwagę, iż „wewnętrzna słabość narodu ukraińskiego polega na braku równowagi między miastem a wsią, ogromnych różnicach na poziomie kulturalno-oświatowym i politycznym, co uniemożliwiało tworzenie nacji jako organicznej całości”³¹. Rozkwitowi prozy urbanistycznej na Ukrainie przeszkadzała zatem w pewnym stopniu owa mentalność i tradycyjne postrzeganie narodu ukraińskiego (często przez samych jego przedstawicieli) jako żyjącego absolutnie zgodnie z tradycją przodków („z ziemi zrodziliśmy się, ziemi trzeba się trzymać”³²), słuchającego głosu serca (przewaga czynnika duchowego nad racjonalnym, szacunek do wolności jednostki i indywidualizm itp.)³³, wykonującego duchowy testament przodków, miłującego ziemię, prostotę, chętnie odgraniczającego „swoje” od „cudzego” itp. Przy czym do „cudzego” zaliczane są wszelkie społeczno-historyczne innowacje”³⁴.

Apoteoza wsi naturalnie wynikająca z *antynomii* miasto-wieś, charakterystyczna przede wszystkim dla klasycznej literatury ukraińskiej, a wraz ze wzrostem tożsamości narodowej Ukraińców, dodatkowo utożsamiana z *antynomią* nacjonalizacja/denacjonalizacja, obecna jest również w literaturze współczesnej.

I wreszcie *adaptacja* miasta – motyw, silnie zarysowany w literaturze modernistycznej drugiej dekady XX w., obecny w piśmiennictwie ukraińskim nieprzerwanie po dziś dzień, choć z różnym natężeniem, również w najnowszej literaturze postmodernistycznej.

A zatem tytułowy ciąg aliteracyjny – *antynomia*, *apoteoza*, *adaptacja* pozostaje w literaturze ukraińskiej w dialektycznym ruchu, nie tylko odzwierciedlając niesłychanie złożone relacje miasto/wieś w kulturze ukraińskiej, ale i stanowiąc niejako część składową wielowątkowości i bogactwa tejże literatury.

³⁰ Zob. О. О. Капліна, *Образи міста і села утворчості Христі Алчевської* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології...*, op. cit., s. 134–135.

³¹ Zob. *Мала енциклопедія етнодержавства*, упоряд. Ю. Римаренко, Київ 1996, s. 586.

³² Zob. Т. Гаврилів, *Топографія сучасної української прози*, op. cit., s. 183.

³³ O cechach mentalnych Ukraińców i jednocześnie różnicach dzielących narody – ukraiński i rosyjski pisano od początków studiów etnopsychologicznych na Ukrainie, m.in. w słynnym studium Mykoły Kostomarowa (М. Костомаров, *Дві руські народності* [w:] *Твори Амвросія Метлинського і Миколи Костомарова*, вид 2-е, Львів, 1914). Problematykę ukraińskiej mentalności poruszali także w swoich pracach Mychajło Maksymowycz, Iwan Neczuj-Łewycki, Mychajło Hruszewski, Rostysław Jendyk, Wiaczesław Łypynski, Jurij Łupa, Dmytro Czyżewski, Mykoła Szlemkewycz, Ołeksandr Kulczycki i in.

³⁴ Zob. В. Г. Фоменко, *Своєрідність зображення взаємодії людини та урбанізованого соціуму в українській художній прозі* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010, op. cit., s. 200–201.

BIBLIOGRAFIA

- Багалій Д., *Український мандрований філософ Григорій Сковорода*, Київ 1992.
- Гаврилів Т., *Топографія сучасної української прози* [w:] Гаврилів Т., *Знаки часу. Спроба прочитання*, Івано-Франківськ 2001, s. 175–184.
- Галич О. А., *Село і місто в постмодерному тексті* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010, випуск XXIII, частина 3., s. 91–96.
- Дзюба І., *Проза* [w:] *Історія української літератури ХХ століття. У двох книгах*, за ред. В. Г. Дончика, Київ 1998, Кн. 1. Перша половина ХХ століття, s. 222–252.
- Дрозд В., *Усе – про секс: Сучасна проза*, „Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах”, № 3, 2001, s. 134–149.
- Жулинський М., *Із забуття – в безсмертя (Сторінки призабутої спадщини)*, Київ 1990.
- Зборовська Н., *Український світ Нечуя-Левицького: гендерний підхід* [w:] *На карнавалі мертвих поцілунків. Феміністичні родуми*, Київ 1999, s. 54–72.
- Ільницький М., Будний В., *Порівняльне літературознавство: в 2 частинах*, ч. 1., Львів 2007.
- Історія української літератури в 8 томах*, Київ 1971, т. 7.
- Капліна О.О., *Образи міста і села у творчості Зрині Алчевської* [w:] *Проблеми слов'янської філології*. 2010, випуск XXIII, частина 3, s. 134–151.
- Костомаров М., *Дві руські народності* [w:] *Твори Амвросія Метлинського і Миколи Костомарова*, Львів 1914.
- Куліш П., *Огняний змії. Повість із народних переказів* [w:] *Огняний змії. Українська готична проза ХІХ ст.*, уклад Ю. Винничук, Львів, 2006, s. 253–305.
- Мала енциклопедія етнодержавства*, упоряд. Ю. Римаренко, Київ 1996.
- Мирний П., *Повія* [w:] *Зібрання творів у 7 томах*, упоряд. Н. О. Вишневська, Київ 1969, т. 3.
- Нестелеєв М.А., *Суйцидальні кола урбаністичного пекла (персонаж-самогубець в українській міській прозі 20-30-х років ХХ ст.)* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*, 2010, випуск XXIII, частина 3, s. 239–247.
- Нечуй-Левицький І., *Кайдашева сім'я. Повісті. П'єса*, Харків 2005.
- Олійник М., *Новели, написані серцем* [w:] К. Мотрич, *Соняхи. Новели*, Київ 1978, s. 5–6.
- Павличко С., *Теорія літератури*, передм. М. Зубрицької, Київ 2002.
- Підмогильний В., *Місто* [w:] *Оповідання, повість, романи*, Київ 1991.
- Поліщук В. Т., *Образ міста (Києва) у прозі Михайла Старицького* [w:] *Українська філологія: теоретичні та методичні аспекти вивчення*. Збірник праць науково-практичних читань до 80-річчя Г. Р. Передрїй, Черкаси 2005, s. 118–123.
- Симоненко В., *Ти знаєш, що ти – людина: вірші, сонети, поеми, казки, байки*, передм. В. А. Гончаренка, Київ 2005.
- Слабошпицький М., *Олесь Ульяненко, ділянка № 33*, „Голос України”, 4 листопада, 2010.
- Тимошенко Т. С., *Людина і місто: художня антропологія в українській прозі 20-х років ХХ століття* [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*, 2010, випуск XXIII, частина 3, s. 223–230.

Фоменко В.Г., *Місто і література: українська візія*, Луганськ 2007.

Фоменко В.Г., *Своєрідність зображення взаємодії людини та урбанізованого соціуму в українській художній прозі*, [w:] *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010, випуск XXIII, частина 3, *Проблеми слов'янської філології*. 2010, випуск XXIII, частина 3, s. 192-201.

Філософська думка в Україні: Біобібліогр. словник, авт. кол.: В. С. Горський, М. Л. Ткачук, В. М. Нічик та ін., Київ 2002.

Чижевський Д., *Реалізм в українській літературі*, підготов. тексту, фак. ред., передм. М. Наєнка, Київ 1999.

Шевченко Т., *Кобзар*, Київ 1984.

ANTINOMY, APOTHEOSIS, ADAPTATION. ABOUT MUTUAL RELATIONS “CITY – COUNTRY” IN UKRAINIAN LITERATURE

Opposition *city/ country* (other versions of antinomic relations – *centre/ outskirts (neighbourhood)*, *foreign/ familiar*; *distant/ close* etc.), where the city is viewed as a hotbed of shattered dreams and people's hopes, and the country as the oasis of calmness and a mainstay of historic traditions – is an important motive of classic Ukrainian literature.

Leaving canonical peasant literature for peasants (Ukrainian: *селенісність*) and unquestionable turn to the urban subject matter in the Ukrainian literature were observed in 1920s, initially in the poetry of futurists and neoclassicists and later in the intellectual prose of the representatives of “Executed Renaissance”.

In the latest postmodernist Ukrainian literature the classic spatial opposition *city/ country* is subject to a new evaluation. The postmodernist writers not only traditionally contrast city with country, but also, or even above all – the city of the past with the modern city, Ukrainian city with the city of the west.

Thus, *antinomy*, *apotheosis*, *adaptation* – even today coexist in the complex relations city/country, but with the main stress moved from the *apotheosis* of the country to the search of living space and continuous attempts to *adapt* in the modern urban agglomeration.

Key words: *antinomy* city – country, *apotheosis* of the country, *adaptation* of the city, Ukrainian literature.